

Тойм судалгаа

МОНГОЛ ЭРДЭМТДИЙН ТӨВӨД ЭМНЭЛЭГТ
ХИЙСЭН ШИНЭЧЛЭЛ

Н.Ууганбаяр¹, Ц.Баоган², Х.Эрдэнэжаргал³, Э.Сансархуяг⁴, Л.Түдэвдагва⁵, Ш.Болд⁶
^{1,3,4,5}ЭЗШУИС, ²АШУУИС-ийн МАУОУС, ⁶ШУА

THE GREAT CONTRIBUTION MADE BY MONGOLIAN SCIENTISTS
TO THE TIBETAN MEDICINE

Uuganbayar.N¹, Baogang.Ts², Erdenejargal.Kh³, Sansarkhuyag.E⁴,
Tudevdagva.L⁵ Bold.Sh⁶

^{1,3,4,5}Mongolian University of Pharmaceutical Sciences

²International School of Mongolian Medicine,

Mongolian National University of Medical Sciences

⁶Mongolian Academy of Sciences

E-mail: uuganaanaraa@gmail.com 88041330

1. Ууганбаяр Н., Баоган Ц., Эрдэнэжаргал Х., Сансархуяг Э., Түдэвдагва Л., Болд Ш.
 2. Ууганбаяр Н., Баоган Ц., Эрдэнэжаргал Х., Сансархуяг Э., Түдэвдагва Л., Болд Ш.
 3. Ууганбаяр Н., Баоган Ц., Эрдэнэжаргал Х., Сансархуяг Э., Түдэвдагва Л., Болд Ш.
 4. Ууганбаяр Н., Баоган Ц., Эрдэнэжаргал Х., Сансархуяг Э., Түдэвдагва Л., Болд Ш.
 5. Ууганбаяр Н., Баоган Ц., Эрдэнэжаргал Х., Сансархуяг Э., Түдэвдагва Л., Болд Ш.
 6. Ууганбаяр Н., Баоган Ц., Эрдэнэжаргал Х., Сансархуяг Э., Түдэвдагва Л., Болд Ш.

Abstract

In the late 16th century, Tibetan medical schools which were based on Indian Ayurvedic medicine were spread in Mongolia when Buddhism was revived the third time in Mongolia. This was a brand new page in the history of the Mongolian health system. Monasteries were set up in every corner and larger monasteries had doctor's schools to train tens of doctors. At the end of the 17th century, Mongolian doctors, scholars started translating and explaining the fundamentals of Indian Ayurveda and Tibetan medicine and even established new branches (schools) blending the Tibetan theory and treatment methods with their empirical knowledge.

Conclusion:

At that time, in the 18th century, complete bases were established for the start of the golden period of Mongolian medical development which was characterized by theoretical and practical compliance with the "Four Medical Tantras". Tens of books of this time were written in the Mongolian and Tibetan languages by Mongolian doctors and scholars alike. A new paradigm containing progress, unique opinions can be seen on pages of "The Mongolian Four Medical Tantras" written by Sumbe khamba Ishbaljor, and "Satisfaction for the Readers" or Uzegsdiin Bayasgalan by Jigmeddanzan-jamts and "Secrets of Prescription Recipes" or Uvidasyn Dalai by Mindol Jambal. These scholars reflected new concepts that were not specifically clear in the Four Fundamentals such as warm and cold diseases, which were the basis to categorize cold and common diseases and treat them differently, and the theoretical and practical understanding of the categorization of infectious diseases, in their book.

Keywords: Tibetan medicine, Ayurvedic medicine, Mongolian doctors, tantras

Үндэслэл

XVI зууны сүүлчээс Монголд гурав дахь удаагаа дэлгэрсэн Бурхны шашинг дагалдан орж ирсэн Энэтхэгийн Аюурведийн

анагаах ухааны үндэстэй Төвөд эмнэлгийн сургуулиуд Монгол оронд дэлгэрч тухайн үеийн Монголын эрүүл мэндийн тогтолцоонд цоо шинэ хуудсыг нээжээ. Газар бүрт сүм,

хийд байгуулагдан, томоохон хийдүүдийн дэргэд эмчийн сургуулиуд үүсэн бий болж олон арван эмч нарыг бэлтгэж байв. XVII зууны сүүлч гэхэд Энэтхэгийн Аюурвед болон Төвөд эмнэлгийн ухааны судар номыг Монгол эмч, эрдэмтэд орчуулан тайлбар, тайлал хийж дэлгэрүүлэн баяжуулж, улмаар зарим онол, эмчилгээний аргуудыг өөрсдийн туршлагын явцад хуримтлуулсан мэдлэгтэйгээ хослуулан цоо шинэ урсгалууд /сургууль/-ыг бий болгох эхлэл үе байлаа.¹ XVIII зууны үед Монголын мэдлэг, ухааны салбар бүрт сэтгэлгээний томоохон дэвшилтүүд гарч их, бага таван ухааны орчуулгын ба тайлбар зохиолууд олноороо хэвлэгдэн бараг бүх аймаг, хошууд, сүм, хийдэд тараагдан, судлагдаж байжээ. XVIII зуун бол “Анагаах ухааны дөрвөн үндэс”-ийн сургуулиар онол, арга зүйн гол удирдлага болгосон Монголын уламжлалт анагаах ухааны хөгжлийн алтан үеийн эхлэл бүрэн тавигдсан гэж хэлж болно.^{2,3} Энэ үеэс монгол эмч, эрдэмтэд олон арван бүтээлийг монгол, төвөд хэлээр бичиж эхэлсэн байна.

Дээрх бүтээлүүдээс анагаах ухааны онолын болон эмнэл зүйн сэтгэлгээний хувьд эргэлт болохуйц, цоо шинэ дэвшил гаргасан, давтагдашгүй санаа агуулсан шинэ парадигмын ойлголтууд Сүмбэ хамбын “Рашааны дусал”, “Рашааны хурим”, Жигмэдданзанжамцийн “Үзэгсдийн баясгалан”, Миндол Жамбалын “Увдисын далай”, Чойжамцын “Маш гайхамшигт хуримын сан” зохиолуудад тэмдэглэгджээ. Эдгээр эрдэмтдийн зохиолд “Анагаах ухааны дөрвөн үндэс”-т төдийлөн дурдагдаагүй хүйтэн өвчин, үндсэн өвчнийг ялган эмчлэх аргын гол суурь болсон халуун, хүйтэн өвчний тухай, халдварт өвчний ангиллын онол, практикийн цоо шинэ ойлголт тусгалаа олсон байдаг.^{4,5} Тэдний шинэчлэлийг тодруулахын тулд энэхүү сэдвийг сонгон авлаа.

Үндсэн 6 өвчин, хүйтэн өвчний судлагдсан байдал

XIV зуунаас шашны нөлөөгүй Араб, Хятад эмнэлгийн ухаанаар сэлбэгдсэн эмнэлгийн тусламж бүхий анагаах ухааныг хөгжүүлж байсан монголчууд XVII зуунаас Бурхны шашин дэлгэрэхийг дагалдан орж ирсэн Төвөд эмнэлгийг эхний үед хуулбар хэлбэрээр авч хэрэглэсэн. Үүнд: нэг талаас шашны нөлөө, үзэл суртал, нөгөө талаас жижиг хаадын эв түнжингүй тэмцэлдээний үр дүн Манжийн ноёрхол шууд нөлөөлжээ. Ийм нөхцөлд Монголчууд Төвөд эмнэлгийн дэг сургуулийг авч хэрэглэсэн байна. Гэвч яваандаа анагаах ухааны онолыг шинэчлэх, зарим эмийн ургамлыг Монголд ургадаг ургамлаар орлуулах, эмчилгээний зарим аргуудыг дом заслын аргуудаар баяжуулан хөгжүүлэх талаар чармайлт гаргаж эхэлжээ. Энэхүү чармайлт нь монголчуудын сэтгэлгээний цар хүрээ, оюуны чадавхиар улам гүнзгийрсээр Монгол төрхтэй анагаах ухааны тогтолцоо үүсэх боломжийг бүрэлдүүлэх суурийг тавьжээ. Үүнд нөлөөлсөн өөр нэгэн хүчин зүйл нь монголчуудын бие махбодын онцлог, хоол ундны хэрэглээ, цаг агаарын эрс тэс байдал, ахуй амьдрал, хэрэглээнээс үүдэлтэй өвчин эмгэгийг эмчлэх онол арга зүйг шинээр бүтээх бодит шаардлага байсан байна. Ганцхан жишээ дурдахад өдөр тутмын амьдралд тохиолддог бэртэл, гэмтэл, доргилтыг засдаг илэн бариа, даран бариа, эвлүүлэн барианы талаар Төвөд эмнэлэгт тодорхой ойлголт байхгүй байлаа.⁶

Бидэнд байгаа материалаас үзэхэд Сүмбэ хамбо Ишбалжир “Рашааны дусал” хэмээх “Анагаах ухааны дөрвөн үндэс” тэдгээрийн тайлбаруудад байдаггүй буюу дурдах төдий байдаг онол, практикийн маш шинэлэг, ойлголтуудыг нарийвчлан задалж өгчээ. Үндсэн өвчнийг ерөнхийд нь хий, шар,

бадган гурваар ойлгож байсныг дэлгэрүүлэн хий, шар, бадган, цус, шар ус, хорхой гэж үндсэн 6 өвчинд хуваан, тэдгээрийн тус бүрийн эмчилгээг бичсэнээр барахгүй чухал болох 10 өвчин гэсэн ойлголтыг бий болгон өгт нэрээр зүйрлэн, уншиж, суралцахад хялбар болгон, тус бүрийнх нь засах аргыг дурджээ.^{7,8} Ялангуяа, Ишбалжир "Анагаах ухааны дөрвөн үндэс"-д хий, шар, бадганы онолыг гол болгон бүх өвчний шалтгаан гэж үздэг алдаатай ойлголтыг засварлан эдгээрээс гадна цус, шар ус, хорхой гэсэн өвчний шалтгаан байдгийг тодруулан үндсэн 6 өвчнийг ялган үзэх, эмчлэх талаар томоохон гавъяа байгуулжээ.^{9,10} Чухамдаа элэгний 18 өвчинд элэгний нян өвчин гэсэн ойлголт байхгүй. Гэтэл амьдрал дээр энэ өвчин элбэг тохиолддог. Элэгний нян өвчинд хий, шар, бадганы эмээс гол болгон өгөөд засаж үл дийлнэ. Харин нянгийн эмийг бодит байдалд уялдуулан хий, шар, бадганы аль илэрсэн шинж тэмдгийг дардаг эмтэй хавсруулан хэрэглэж үр дүнд хүрнэ.

Ишбалжирын өөр нэгэн шинэчлэл нь хүйтэн өвчний талаарх ойлголтыг тодруулан гаргасан явдал юм. "Анагаах ухааны дөрвөн үндэс"-ийн урсгалаар суурилсан эмчийн сургуулиудад бадган болон эс шингэсэн, бэтэг, хаван, барагдуулагч их архагийг эс тооцвол хүйтэн өвчний ойлголтыг дэлгэрэнгүй үздэггүй. Харин зөвхөн халуун өвчнийг ерийн халуун, эс боловсорсон, дэлгэрсэн, хоосорсон, нуугдсан, хуучирсан, булингартсан тархсан, хямарсан, хижиг гэх мэт 12 халуун өвчнийг эмчлэх тухай бичсэн байдаг.

Мөн "Анагаах ухааны дөрвөн үндэс"-т "...халуун өвчнийг утга, агуулгыг нь уншиж ойлгосон шигээ хүйтэн өвчнийг түүнчлэн ойлгоорой..." хэмээжээ.¹¹ Энэ "дутагдал"-ыг Ишбалжир гярхай мэдэрч өөрийн бүтээлдээ хүйтэн өвчний талаар онол, эмчилгээний ойлголтыг нарийвчлан тусган өгч "Дөрвөн

үндэс"-ийг баяжуулсан байна. Ишбалжир "Рашааны цагаан шүүдэр"-т хүйтэн өвчнийг "Хүйтэн өвчний тухай" 5 дугаар бүлэгтээ өгүүлээд дотор нь "Хүйтэн өвчний ерийн засал", "Хүйтэн өвчтэй халуун харшилдах нь" гэж 2 хуваажээ.¹² Түүний дараагийн бүтээл "Рашааны дусал"-д шороо мэт хүнд хүйтэн өвчин гэж өгүүлээд сүүлд "Рашааны хурим"-даа хүйтэн өвчинг дахин дурдсан байдаг. Тухайлбал "бадган хямарч биеийн галын илчийг дарна, энэ нь шороо, усны мөн чанартай, хүнд бөгөөд сэрүүн, дээд биед оршин байвч доод биенд унадаг, хүйтэн өвчин бүгд үүнээс эс төрөхгүй нь үгүй. Хий нь халуун хүйтэн хоёуланд түгэх бөгөөд... саран дор сэрүүний нөхөр болно..." гэх буюу "... бадган, хий-хүйтэн, цус, шар-халуун тул олон дор (өвчнийг) ялгасан ч халуун, хүйтэн хоёрт хурна", "хүйтэн ёроолд буух нь амийг таслах есөн өвчинд оруулсан байх мэт" гэх мэтээр тодорхой дурдсан байна.¹³ Чухамдаа хүйтэн өвчний талаарх төлөв байдлаас авахуулаад шалтгаан үр үүсэх нөхцөл ерөнхий ба тус бүрийн шинж тэмдэг судас шээсний оношилгоо ба хүйтэн өвчний олон төрөл зүйлийн ангилал гэм, махбод хямралдах явц хорлох ба туслах идээ ундаа явдал мөр эм, засал зэргийг цогц байдлаар тодорхойлсон юм. Мөн уг зохиолд "Хүйтэн өвчний урьдчилан сэргийлэлтэнд хүйтний улиралд нэг сарын хугацаатайгаар галын илч тэтгэх найрлагыг өглөөд цайнд дусааж уухыг зөвлөсөн нь хүйтэн сэрүүн уур амьсгалтай манай орны нөхцөл байдалд тохиромжтой" юм. Үүнээс гадна "хүйтэн ёроолд буусан мэт зарим нэгэнд хүйтэн өвчин бүлээнээр эс дийлдвээс сэрүүнээр засна хэмээсний дагуу бүлээн эмээр эс дийлдвээс хүйтэн усанд оруулж чичиртэл суулгаж гаргаад махны шөл мэтийг өгч хөлөргөвөөс туслах нь бий"¹⁴ гэсэн байгаа нь маш өвөрмөц засал бөгөөд хүйтэн өвчнийг тодорхой шатанд нь хүйтэн ерөндгөөр эмчилж болох, эсвээс

хүйтэн мөн чанар урваж халуун болсон ба хүйтэн шинж нь эс урвасан үеийн өвчний эмчилгээг өгүүлсэн байна.

Сүмбэ хамбын үндсэн 6 өвчин, хүйтэн өвчний тухай шинэлэг санаа нь тухайн үедээ ч өнөөдөр ч практикаар батлагдсаар байна. Томас Кун “Шинжлэх ухааны хувьсгалын бүтэц” номондоо “Шинжлэх ухааны хувьсгал нь нэг парадигмаас нөгөөд амжилттай шилжих замаар боловсронгуй болсон шинжлэх ухааны хөгжлийн жишээг (загвар) үзүүлдэг” гэжээ. Ишбалжир уламжлалт анагаах ухааны онолыг улам хөгжүүлэн хүний бие махбод хий, шар, бадганаас гадна цус, шар ус, хорхойноос шалтгаалан өвчилдөг гэдгийг нээн гаргаснаараа шинэчлэл хийжээ.¹⁵ Өөрөөр хэлбэл хүний өвчнийг үүсгэдэг үндсэн шалтгаан нь хий, шар, бадган, цус, шар ус, хорхой дан дангаараа, хосолсон, хурсан байдлаар өвчнийг үүсгэнэ. Жишээлбэл “Дөрвөн үндэс”-т ходоодны халуун 7, хүйтэн 9 нийт 16 өвчин байна. Товчилбол хий, шар, бадган, цус, хор харшилдсан гэх мэт 8 зүйлээр ялгажээ. Ходоодны хорхой өвчин гэж алга байна. Харин Ишбалжирын үндсэн 6 өвчний онолоор ходоодны хорхой өвчин нэмэгдэнэ. Тиймээс Ишбалжирын бий болгосон шинэ ангиллаар ходоодны хорхой өвчин гэж байдгийг Монголчууд XVIII зуунд мэдсэн байна. Ишбалжирын санааг XX зууны эхэнд Австралийн эрдэмтэн Барри Ж. Маршал, Ж.Робин Варрен нар “Хеликобактер пилори түүний ходоод, гэдэсний шархлаа өвчин үүсэхэд гүйцэтгэх үүрэг”-ийг нээсэн судалгааны ажлаараа 2005 онд Нобелийн шагнал хүртжээ. Шинжлэх ухааны хувьсгал хийх оролдлого ихэнхдээ амжилтгүй болдог. Маш цөөхөн хэсэг нь шинэ парадигмийг бий болгоно. Шинэ парадигм амжилттай болсон тохиолдолд дэлхийн шинжлэх ухаанд өргөн хүрээтэй өөрчлөлт хийгддэг. Барри Ж. Маршал, Ж. Робин Варрен нарын нээлт

ходоодны өвчний шалтгаан, эмчлэх аргыг үндсээр нь өөрчилсөн.

Халуун, хүйтний онолын талаарх дүн шинжилгээ, таамаглал

Төвөд эмнэлгийн эмчилгээний онолд нөлөө үзүүлэхүйц бас нэгэн өөрчлөлтийг Жигмэдданзанжамц “Үзэгсдийн баясгалан” бүтээлээрээ хийсэн байна. Тэрбээр өвчнийг халуун, хүйтэн гэж хуваан үзэх цоо шинэ онол, арга зүйн ойлголтыг нээн өгчээ. Төвөд эмнэлэгт өвчний төрөл, зүйл олон, хувиралт, өөрчлөлт ихтэй байдаг ч тогтсон анагаах жам ёс гэж байдаг. Энэхүү жам ёсыг уламжлалт анагаах ухааны практикт жинхэнэ бодитойгоор хэрэглэж болох арга зүй нь үндсэн өвчнийг ялган оношлох, эмчлэх арга мөн болно. Уг аргыг Жигмэдданзанжамцаас гадна Ишданзанванжил, Чойжамц нар өөрсдийн бүтээлдээ хэрэглэн бичсэн байдаг. “Анагаах ухааны дөрвөн үндэс”-т дурдагдаад байгаа гэмээр ялгасан 101, эрхмээр ялгасан 101, орноор ялгасан 101, язгуураар ялгасан 101 нийт 404 зүйл өвчнөөс эмчилгээний практикт байдаггүй эсвэл эмчлэх зарчим, аргын хувьд нэг бүлэг болгон эмчилдэг өвчнүүд байна.¹⁶ Үүнийг дээрх мэргэд танин мэджээ. Хэрэв бид энэ арга зүйг зөв ухааран, сургалт, судалгаандаа нэвтрүүлж чадвал уламжлалт анагаах ухааны цаашдын хувь заяанд эргэлт болохуйц ач холбогдолтой юм. Практикт хийний 64, шарын 47, бадганы 41 төрлийн өвчнийг судлаад тус бүрийн шалтгаан, нөхцөл, шинж тэмдэг, хувиралт, эмчлэх зарчим аргыг тогтооно гэдэг нь практикаас дэндүү холдсон хоосон онол болно. Харин үндсэн 6 өвчний гол бүрэлдхүүн хий, шар, бадган, цус, шар ус, нян хорхойн мөн чанар, бүхэл тогтолцооны ойлголтыг мэдэн, тэдгээрийн үндсийг нь шүтэн барьж, нэгтгэн дүгнэж чадсанаараа анагаах ухааны зорилгондоо түвэггүй хүрч чадна. Жишээлбэл: Чойжамц гэлэн “Маш гайхамшигт

хуримын сан” зохиолдоо хийний 64 өвчнөөс Монголд тохиолддог 30 өвчнийг, шарын 47 өвчнийг ердөө халуун, хүйтэн 2-т хуваагаад, бадганыг өөрийн үндэст, бусдын үндэст гэж 2 хуваагаад өөрийн үндэст 41 өвчнөөс язгуур болсон 6, бусдын үндэст өвчнийг бор, цайвар үүнээс бор нь халуун, цайвар нь хүйтэн өвчин хэмээн мэдэхийг заажээ. Улмаар хийний 30 өвчнөө 3 төрлийн эмээр эмнэсэн байдаг.¹⁷

Жигмэдданзанжамц өөрийн бүтээлдээ өвчнийг ерөнхийд нь 2 гол тогтолцоонд хуваан үздэг.

1. Шалтгааныг барьсан үндсэн өвчин.
2. Орших орныг барьсан үндсэн өвчин.

Шалтгааныг барьсан үндсэн өвчинд хий, шар, бадган, цус, шар ус, хорхой гэсэн үндсэн 6 өвчин орно. Энэ ойлголт нь Сүмбэ хамбын “Рашааны цагаан шүүдэр”, “Рашааны дусал”, “Рашааны хурим” гэсэн бүтээлүүдэд үндэслэсэн байна. Харин орших орныг үндсэн өвчнийг өөрийн туршлагаасаа бий болгосон сэтгэлгээний том дэвшилтэт ойлголт болно. Өвчний шалтгаан байгаад орон үгүй бол өвчилж чадахгүй, үүнтэй адил орон байгаад шалтгаан үгүй бол мөн л өвчин үгүй юм. Өвчний оронд 5 цул, 6 сав, хар, цагаан судал багтана. Жигмэдданзанжамцын зохиолоос өмнө “Анагаах ухааны дөрвөн үндэс”, Дэсрид Санжаажамцын “Лхантав”, “Хөх биндэрьяа” зэрэг зохиолуудад цул, сав, судлын өвчнийг нарийн судалж олон төрлийн ангилалд хуваадаг байжээ. Харамсалтай нь уг бүтээлүүдэд практикт олонтоо тохиолддог, эмч нар бодитойгоор эмчилдэг, үргэлж хэрэглэгддэг цул, савын халуун ба хүйтэн өвчин гэдэг ерөнхийлсэн ойлголтыг тодорхой тусгаж өгсөнгүй. Энэ нь дараа дараагийн эмч судлаач нарт туйлын бэрхшээлтэй бөгөөд онол, арга зүйн эндүү ташааралд хүргэдэг байна. Энэ байдлыг тэрээр ухааран өвчнийг хураангуйлан нэгтгэн дүгнэх аргыг хэрэглэж цул, сав тус бүрийг халуун ба хүйтэн өвчин

гэсэн 2 үндсэн хэсэгт хуваан ангилдаг байна. Ингэж хувааснаараа практик дээр өвчний зүй тогтлыг ойлгож, эмчлэхэд хялбар, үйлдэл нь сайн байхаар зогсохгүй үндсэн өвчнийг ялган эмчлэх арга төгс төгөлдөр хэлбэрт оржээ. Эмчилгээний явц дунд ямар нэгэн гаж нөлөө гараагүй байна. Өвчнийг халуун, хүйтэн хоёрт хураангуйлснаар ерөнхий чанартай болох боловч орноор нь хөөвөл ялгамжтай талын агуулга байдаг. Хэрэв цул, савын халуун, хүйтэн өвчнийг зөв оновчтойгоор оношлож зохистойгоор эмчилж чадвал, бусад төрлийн өвчнийг үүсгэхгүйгээр үндсийг нь арилгах зорилгодоо хүрч чаддаг.

Халдварт өвчний талаарх дүн шинжилгээ, таамаглал

“Анагаах ухааны дөрвөн үндэс”-д нян, хорхой өвчнийг хий, шар, бадган, цусны гэсэн 4 зүйл байна гэжээ. “Лхантав” хэмээх зохиолд уг өвчинг нэг зүйлийн хумх хорхойноос үүсдэг гэж үзэн “Хумхын хорхой нь гүрвэл мэт толгойтой гэгээн завсрын орноос шар үсэнд, үсний нүх ба хамрын үүдээр орно. Биеийн дотор тал нь улаан өнгөтэй, хөлгүй бөөрөнхий бөгөөд жижиг нарийн, хүний нүдэнд үзэгдэхгүй, нэгэн агшинд судлын дотуур бүх биед гүйж чаддаг, цусан хорхойтой хамт оршиж, хамаг нян өвчний шалтгаан болдог” гэжээ.¹⁸ Өөрөөр хэлбэл гаднаас хорхой орж, биед оршиж байгаа дотоод хорхойтой хамтаар нян өвчнийг үүсгэдэг ажээ. Төвөдийн эрдэмтдийн энэхүү ойлголтыг монгол эрдэмтэн Жамбалчойжиданзанпэрэнлэйн товчоор Миндол Жамбал (1789-1838) “Увдисын далай” зохиолдоо улам нягтлан энэхүү өвчнийг “нян, халуун, хий, хорхой, шар ус хавсарч нийлсэн өвчин мөн бөгөөд салхи, жавар, үнэр зэргээр бусадтай дамжин халдварладаг” гэж тэмдэглэжээ. Ингэснээрээ нян, хорхой өвчний халдварлан тархах жам ёсыг тодруулан гаргаснаар барахгүй өвчин үүсэх шалтгааныг

дан ганц нян биш харин хий, халуун, хорхой, шар ус хавсарч нийлээд үүсдэг гэж үзжээ. Түүнчлэн уг өвчнийг ангилахдаа “Халдварт хижиг”-т “хий хижиг, шар хижиг, бадган хижиг, хурмал хижиг, нян хижиг” гээд “Сахуу, боом өвчин”-ий бүлэгт “толгойд бууваас тархины хатгалгаа, хоолойд бууваас сахуу, цээжинд бууваас охор хатгалгаа, ходоодонд бууваас нян, гэдсэнд бууваас гэдэсний хатгалгаа, арьсанд бууваас гал намс, үест бууваас булчирхай, булчинд бууваас булчин урвах, мах, яс, судалд бууваас минчүүрч ялзрах тул чихиха гэсэн 11 нян өвчнийг тэмдэглэжээ. XVIII зууны үеийн “Эрдэнийн эрхэс зуун анхаарлын бичиг оршвой”-д нянгийн 4 шинэ өвчнийг нэмээд 15 зүйл болгон дэлгэрүүлжээ. “Лхантaв”-д “шар судалд гүйсэн хижиг, дотор боом, нян шил татах өвчин, битүү нян өвчин зэрэг шинээр 5 өвчнийг нэмж 20 зүйл болгон хөгжүүлсэн байна. Сүүлд нь Миндол Жамбал 10 хижиг өвчинг шинээр илэрүүлэн “Увдисын далай”-д нийт 30 зүйлийн нян, хижиг өвчин болгожээ. Мөн тэрбээр халдварт өвчний шинж тэмдэг, явц, эмчилгээний талаар “Увдисын далай” зохиолдоо “Өвчин тусч нэрвэгдсэн даруйд өнгө зүс буурч, хүч тамир барагдаж тамирдах, өвчний тусалт цочмог, биеийг шаналган зовоож, анагаахад тун хүчир” гэж онцгойлон дурдсан байдаг.¹⁹

Үүнээс хойш ч Монголын уламжлалт анагаах ухааны эмч нар өөрсдийн бүтээлд нян хижиг, хорхой өвчний эмчилгээний талаар шинэ, шинэ санааг нэмэн дэлгэрүүлэн хөгжүүлж ирэв. Халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх асуудал туйлын чухал байдаг. “Увдисын далай”-д “Нян гэдэсний хатгалгаа” гэсэн бүлэгт “Тус өвчин ганц үйл явдлаар мэдэгдэхгүй нууцаар халдварлах буюу эсвэл бүгдэд халдварлан тархаж гамшиг болох учраас сэргийлэх нь чухал” гэсэн бөгөөд “Бод хижиг”-ийн бүлэгт “Ерөнхий нян халуун болон бод хижиг өвчин нь хөнөөл ихтэй өвчин учир

сэргийлэн засахад хичээж шамдах хэрэгтэй” гээд 7 зүйлийн урьдчилан сэргийлэх аргыг дурдаж өгсөн нь нэн сонирхолтой, анзаарахгүй өнгөрч боломгүй асуудал юм.

Дүгнэлт

Сүмбэ хамба Ишбалжирын “Дөрвөн рашаан”-д тэмдэглэсэн үндсэн 6 өвчин, хүйтэн өвчний тухай шинэ ойлголт, Жигмэдданзанжамцын “Үзэгсдийн баясгалан”, Ишданзанванжил, Чойжамц нарын бүтээл дэх халуун, хүйтний онолын талаарх дүн шинжилгээ, Миндол Жамбалын “Увдисын далай” бүтээл дэх халдварт өвчний ангилал, эмчилгээний аргууд, шинэ санаа нь Төвөд анагаах ухаанд шинэчлэл хийж тухайн үедээ Монголын анагаах ухаанд парадигмийн шилжилтийн үндсийг тавьжээ. Шинжлэх ухааны дэвшил болгон хувьсгал хийдэггүй. Гэхдээ сэтгэлгээний чадамж нь дундуурхан шиг гэлдэрч яваа үеийг оюуны тэсэрсэн хүчтэй шинэ санаагаар хувьсгал хийн цэг тавьдагийг дурдууштай байна. Өөрөөр хэлбэл XVII зуунд Монголчууд Төвөд эмнэлгийн “Анагаах ухааны дөрвөн үндэс” гэсэн хайрцагны доторх ухаарал, шинжлэх ухааны ердийн, нийтлэг сэтгэлгээгээр хүлээн авсан хэдий ч XVIII зуунаас энэхүү ердийн сэтгэлгээг эвдэн “Анагаах ухааны дөрвөн үндэс” гэсэн хайрцагны цаад гадна талын танин мэдэхүйн өргөн хүрээнд хүрч сэтгэн шинэчлэл хийх боломжийг бүрдүүлэн өргөн утгаар нь Монголын анагаах ухааны, явцуу утгаар нь Монголын уламжлалт анагаах ухааны тогтолцоог бий болгоход үнэтэй хувь нэмрээ оруулжээ.

Ном зүй

1. Болд. Ш. Монголын уламжлалт анагаах ухааны түүх. УБ, 2006, х.161-170
2. Болд Ш., бусад. Монгол туургатны анагаах ухааны алдарт эмч, маарамба,

